

ӘЖИНИЯЗ ШАЙЫР ӘҰЛАДЛАРЫНЫҢ ХРОНОЛОГИЯЛЫҚ ШЕЖИРЕСИ

Есебаев Марат Матекович

*Филология илимлері бойынша философия докторы (PhD), доцент
Әжинияз атындағы Нәкис мәмлекеттік педагогикалық институты*

Өткен ХХ ғасырдың 30-жылларынан бастап Қарақалпақстан аймағында тарихый-этнографиялық, фольклорлық, әдеби-лингвистикалық илимий ізертлеу жұмыстары басланды. Бұл мәселе бойынша бірінші баслама 1932-жылдан бастап Россия Илимдер академиясының Шығыстану институтының алымдары менен басталады. Сол жылдың өзінде орыс тюрколг хәм тарихшы илимпазларынан: В.И.Вертегов, П.П.Иванов, С.Е.Малов, А.А.Воровков, А.А.Генеденко хәм басқалар қарақалпақ жерине келип комплексли илимий-ізертлеу жұмыстарын алып барады [Пахратдинов, 2014. -12].

Соның ишінде қарақалпақ классик шайырларының дәретиушилигин үйрениу хәм соның менен бирге Әжинияздың өмири хәм дәретиушилигин ізертлеу бойынша профессор Н.А.Баскаков, А.А.Соколов хәм жергиликли илимпазлар Н.Дәуқараев, Қ.Айымбетов, С.Мәуленов, Ш.Хожаниязов, И. Сағитов, А.Каримов, Б.Исмаилов, С.Абдуллаев, Қ.Хамидовлар Әжинияз дәретиушилигиниң дәслепки ізертлеушилери болды. Кейинги дәуірлерде көбирек шұғылланған илимпазлар А.Пирназаров, Қ.Байниязов, А. Муртазаев, Б.Қәлиметов, К.Мәмбетов, Ө.Әлеуов, Ө.Пахратдинов, Ж. Базарбаев, К.Алламбергенов, Қ.Жәримбетов, Б.Генжемуратовлар хәр түрли әспектте, хәр түрли көзқарастан бүгинги күнге шекем үйренилип келмекте.

Әжинияздың ата-бабасы, тууған-тууысқанлары хәккында Н.Дәуқараев, Қ.Байниязов, Ө.Пахратдинов, Ө.Әлеуовлар айтқан илимий мийнетлер бар. Бұл бойынша тийкарынан арнаулы илимий изленислер алып барған илимпаз Қ.Байниязов болды. Соның ушын көбирек Қ.Байниязовтың мийнетлерине жүгинемиз.

Әжинияз шайырдың әуладларынан, оның жақын ағайын-тууысқанларынан сорастыруу арқалы биз Қосыбайдың әкеси Балтабек, оның әкеси Ақжигит өз дәуіриниң батыр адамлары болғанлығы мәлим. Анасы Нәзийра күтә хошүрей, сөзге шешен, дилуар хаялларының бири болған. Анасы дәстанларды жақсы билген, әсиресе жууап айтыста алдына адам салмайтуғын тақыуа адам болғанлығы айтылады. Әкеси Қосыбайда шайырлық, мергенлик хәм батырлық кәсипетлери жәмленген [Байниязов, 1977. - 32], - деп көрсетеди.

Сондай-ақ, Н.Дәуқараев өзиниң мийнетинде Әжинияз шайырды көрген адамлардың пикирин билдирип: «Олардың бири, урыуы қәндекли Яхия молла, урыуы теристамғалы Қутлымурат беглер беги хәм басқалардың айтыуына қарағанда Әжинияз ат жақлы, узын бойлы, сулыу, сазенде, хош хәуаз адам болған. Атақлы «Боз атау» поэмасының намасын Әжинияздың өзи шығарыптымыш деген де сөзлер бар [Дәуқараев, 1977. - 72].

Филология илимлериниң докторы Қ.Байниязов «Қосықтың күши» деген мийнетинде былай көрсетеди: «Биз илимий командировка дәуіринде шайырдың ақлығы Убайда апа Нийетулла, шаулықлары Сабырбай Тәжибаев, Карл Мақсудов, Қуәндік Дәстанов хәм басқалар менен бир неше мәртебе ушырастық. Олардың шайыр бабасы Әжинияз хәккында еске түсириулерин хәм сүүретлерин баспа сөзде дағазаладық және Нәкис телеведениесинде көрсеттик» [Байниязов, 1977. - 39], - деп жазады.

Сондай-ақ, илимпаз «Жас Ленинши» (хәзирги «Қарақалпақстан жаслары») газетасында (1969-жыл, 15-август) шыққан мақаласында былай келтиреді: «Кәраматдин Әмет улы Әжинияздың бабасы Балтабек, бизиң бабамыз Қудияр менен қуда болған. Әжинияз Елмурат ахун менен тууысқан қыздан тууылған. Дайылы, жийенлик қатнасымыз усы уақытқа шекем сақланып қиятыр. Әжинияз шайыр өзиниң баласы Нийетуллаға Елмурат ахунның ақлығы Нәжимниң қызы Бийбайшаны алған. Оннан тууылғанлар Тәжибай хәм Убайда. Тәжибай урыс жылларында қайтыс болған. Убайда тири, хәзир Қоңырат қаласына жақын жерде балықшы ауылында жасайды. Әжинияздың үлкен баласы Нағметулладан Сейдулла, Қалийла деген еки ул хәм Әзиза деген бир қызы болған. Бирақ олардың хәммеси де бийперзент кеткен. Ал Хәбийбулла деген баласынан Бектурсын деген бир ул бир қыз аты анықланбаған. Бектурсын ертерек дүньядан қайтқан. Хәбийбулланың қызы Ташауыз жақларға турмысқа шыққан хәм көп жыллардан берли бийхабар кеткен. Әжинияздың кишкене баласы Нийетулладан бир ул бир қыз болған, улының аты Тәжибай, Тәжибайдан Шайда, Ұмитхан, Сабырбай деген баллар тууылады [«Жас Ленинши», 1969. 15-август], - деп көрсетеди. Қ. Байниязовтың бұл көрсеткенлери дұрыс Нағметулланың баллары Сейдулла, Қалила хәм Әзиза деген уллары хәм қызы болған, хәммеси бийперзент кеткен дейди. Хәбийбулланың қызы Ташауыз жақларға турмысқа шыққан хәм көп жыллардан берли бийхабар кеткен, бұл да дұрыс.

Биз жақында илимий сапар менен Шоманай районы «Сарманбай көл» ауыл пухаралар жыйынына бардық, Әжинияздың иниси Мәмбетнияздан тууылған Ещанов Зийнатдин аға менен сәубетлескенимизде Қ.Байниязовтың пикирлерин толық тастыйықлады. Бирақ, Хәбийбулланың

кызының атын Зубайхан деп шежиреге киргизди. Бирақ, оларда бул қыз ҳаққында хеш мағлыұматқа ийе емес.

Қ.Байниязовтың «Советская Каракалпакия» (хәзирги «Вести Каракалпакстана») газетасының 1975-жыл, 16-августы сағын «Потомки Ажинияза» деген мақала шыққан. Бул мақалада былай деп жазады: «По заданию юбилейного комитета я с родственниками Ажинияза, с 75-летним Турдымуратом Ембергеновым, Турсынбаем Мадеминовым и Куандыком Достановым, правнуками великого шайра, - деп даўам еттирип, «некоторые внуки и правнуки Ажинияза Максудов Карл Махсудуллаевич в настоящее время работает старшим редактором издательства «Каракалпакстан». Его отец – Махсудулла Якупов, известный журналист. Он был правнуком Ажинияза, внуком его дочери Хурзады Ажинияз кызы. Внук Ажинияза Тажибай Ниетуллаев был ветераном колхозного движения в Каракалпакской АССР и возглавлял колхозы «Аузбирлик» и имени Ворошилова Кунградского района» [«Советская Каракалпакия», 1975. 16 августа], - деп көрсетеди. Биз буны бийкарламаймыз, бул изертлеўлерге хәзир 50 жылдың майданы болған. Жоқарыда көрсетилген мақалалар менен танысып шықтық, бунда әўладлары ҳаққындағы мағлыұматлар бериледи. Бул мағлыұматларда ақлықлары ҳаққында да айтады, бирақ куўлықлары ҳаққындағы мағлыұматлары толық емес. Себеби, бул мақалалардың жазылғанына да ярым әсир болды, олар өнип өсип кетти. Соның ушын Қ.Байниязов булардың бәрин бир жерге жәмлей алмаған. Илимпазды түсиниўге болады ол ўақытлары техника раўажланбаған, магнит лентасына жазып алған. Суўретши жоқ, оны да жаллаў керек болған хәм жол көлик пенен барған. Соның ушын усы күнге шекем хронологиялық кестеси исленбей созылып келген. Бул ислер бүгиннен қалып кетсе, бул истиң изи өшери сөзсиз.

Биз жақында 2024-жылы 12-сентябрь күни илимий сапар менен Әжинияз бабамыздың әўладларын излеп Шоманай, Қанлыкөл, Қоңырат районларында болдық. Шоманай районы «Сарманбай көл» аўыл пухаралыр жыйыны, бурынғы А.Муўсаев совхозы, Ашамайлы көшеси №1-жайда Ешанов Зийнатдин Орақбай улы, Әжинияз бенен туўысқан Мәмбетнияздың куўлық баласы, 1948-жылы туўылған, хәзир 76 жасында. Әжинияз бабамыздың хәзирги әўладларының ишиндеги жасы үлкени екен.

Биз Зийнатдин аға менен өткен ата-бабалары ҳаққында көп сөйлестик хәм Зийнатдин ағаға Әжинияз бабамыздан оның менен туўысқан болған бабалырынан өрбиген әўладларының хронологиялық шежиресин ислейик аға деп илтимас еттим. Зийнатдин аға менен келисип бир күнди белгиледик хәм хәмме районлардағы ағайинлерине баратуғын болдық, оларға хабар бериўин хәм үйлеринде болсын деп илтимас еттик. Төрт күннен кейин келетуғын болдым. Уәде бойынша 4 күннен кейин Нөкистен азанғы саат 6 да шықтық биз жумысымызды Шоманайдағы туўысқанларынан басладық, Қанлы көл хәм Қоңырат районларындағы хәмме туўысқанларыны фото хәм видеоға алып бир күнде жети жерге кирип шығып жумысымызды жуўмақлап қайттық. Усы күни Зийнатдин ағаның иниси Сражатдин аға Әжинияз бабамыздың әўладларының хронологиялық шежиресинде сызып жазып болған екен, биз өз минетдаршылығымызды билдирип Нөкиске алып қайттық. Төмендеги шежире кестеси сол тийкарда жазылды, таныстырамыз.

1. Әжинияз, Әжинияздан Нағметулла, Ниетулла, Хәбийбулла, Хұрзада үш ул бир қыз туўылады.

2. Әжинияздың үлкен баласы Нағметулла, Нағметулладан Сейдулла, Қалийла, Әзиза туўылады. Булар бийперзент болады. Әзиза Түркменстанның Ташаўыз жерине турмысқа шығады оннан хабар болмайды.

3. Әжинияздың екінши баласы Ниетулла, Ниетулладан Тәжибай, Убайда деген бир ул бир қыз туўылады: а) Тәжибай ақлық бала, Тәжибайдан, Шайда, Үмитхан, Сабырбай туўылады; б) Тәжибайдың үлкен қызы Шайда шаўлық қызы болады. Шайдадан Рысбийке, Жақсыбийке, Мурат деген бала туўылады, булар куўлықлар; в) Тәжибайдың екінши қызы Үмитхан шаўлық қыз. Үмитханнан Оралбай, Зийна туўылады, булар куўлықлар; г) Тәжибайдың еки қыздан кейинги баласы Сабырбай, бул шаўлық бала. Сабырбайдан Теңелбай, Оразхан, Жумабийке, Гүлбахар, Көмекбай, Кеўлимжай, Қоңыратбай, Хожабай, Наргиза, Насиба деген куўлықлар туўылады; д) Шайданың қызы Рысбийке куўлық қыз. Рысбийкеден Батырбай, Төрежан, Куўатбай, Муратбай, Сәтбай, Оңғарбайлар туўылады, булар баўлық; е) Шайданың екінши қызы Жақсыбийке куўлық қыз. Жақсыбийкеден Жеңис, Нөкисбай, Батырбай, Ықласбай, Азамат, Жумабийке, Базарханлар туўылады, булар баўлықлар; ж) Шайданың еки қыздан кейинги баласы Мурат куўлық бала. Мураттан, Расул, Райханлар туўылады, булар баўлықлар. Буның даўамы бар, булардан өнип өскен тоқлық, жатлық баллары да бар.

4. Ниетулланың Тәжибай деген баласынан кейин, Убайда деген бирқыз болады. Жоқарыда Тәжибай ҳаққында айттық: а) Убайдадан, Турсынбай, Караматдин, Карима, Гулипа деген еки ул, еки қыз туўылады. Булар шаўлықлар; б) Убайданың биринши баласы Турсынбай шаўлық бала. Турсынбайдан, Сабатдин, Дәрьябай, Полат, Гүләсен, Гүлжәхән, Гүлчехра, Гүлжәмийла деген баллар, қызлар туўылады. Булар куўлық баллар; в) Убайданың екінши баласы Караматдин, Караматдиннен баллар жоқ, ертерек қайтыс болған; г) Убайданың еки ұлдан кейинги қызы Карима.

Каримадан Жолдас деген бир бала болған; д) Убайданың төртіншиси Гүлипа деген қыз болады. Гүлипадан, Өтебай, Төребай, Қалбай, Мурат деген баллар тууылады. Булар шаулық баллар; е) Гүлипаның бирінши баласы Өтебай. Өтебайдан Бахадыр, Бахрам, Айша, Қатша деген еки бала, еки қыз болады. Булар қуулық баллар; ж) Гүлипаның екінши баласы Төребай. Төребайдан Қалбай деген бир бала болады; з) Гүлипаның үшінши баласы Қалбай. Қалбайдан Батыр деген бир бала тууылады; к) Гүлипаның төртінши баласы Мурат. Мураттан Мақсет, Нигара, Улығбек деген баллар болады. Булар қуулық баллар.

5. Әжинияздың үшінши баласы Хәбийбулла. Хәбийбулланың Бектурсын деген баласы болады. Бул бала ертерек дүньядан өткен. Бир қызы болған аты Әзиза. Бул қыз Ташауыз жақларға турмысқа шыққан хәм көп жыллардан берли бийхабар кеткен.

6. Әжинияздың үш баласынан кейинги Хұрзада деген қызы болады. Хұрзададан Бекнияз тууылады, бир бала. Бекнияздан Иса, Дәстан, Мафруза, Яқып деген баллар тууылады, шаулық баллар: а) Бекнияздың бирінши баласы Иса. Исадан бала жоқ дүньядан ертерек кеткен; б) Бекнияздың екінши баласы Дәстан. Дәстаннан Қуұандық, Улбоған деген бир ул, бир қыз болған, булар қуулықыр. Қуұандық пенен Улбоғаннан өнип өскен баллар хаққында мағлыұмат жоқ; в) Бекнияздың үшінши перзенти Мафруза деген қыз болған, бул да дүньядан ертерек кеткен; г) Бекнияздың қыздан кейинги төртінши баласы Яқып қуулық бала. Яқыптан Рәушан, Махсудлла деген бир қыз, бир ул тууылады булар баулық баллар; д) Яқыптың қызы Рәушан. Рәушаннан Жумабай, Дәулетбай баулық баллар; е) Яқыптың баласы Махсудлла. Махсудлладан Карл, Мәрьям, бир ул, бир қыз тууылады. Булар тоқлық баллар; ж) Махсудлланың баласы Карл. Карлдан Бахтияр, Мурат, Парахат, Тамара, Марат, Замира деген баллар, қызлар тууылады; з) Махсудлланың қызы Мәрьямнан Роза, Зинатдин, Феруза, Гүлзабира, Зухра, Қайратдин, Зияуаддинлер тууылады. Булар жатлық балларға киреди.

Бул хронологиялық кестеде хәмме урпақлары хаққында толық мағлыұмат бар. Кесте бар сыздық бул форматқа жайғастыра алмадық. Соның ушын избе-из жазыуға хәрекет еттик.

Әжинияз бенен тууысқан болған Мәмбетнияз, Шанияздың әуладларын киргизип үлгермедик. Бул мағлыұматлар бир мақалаға жайғаспайтуғын болды. Соның ушын бул материалларды толығырақ жарытып беріу ушын китап таярлап атырмыз, сол китабымызда фото сүүретлери менен толықтырып беремиз.

Бүгинги күнде Әжинияз бабамыздың қуулық қызлыры, қуулық баллары Шоманай районы орайында Жұлдызлы көшеси, №22-жайда жасайды, Шамшетова Рысбийке, 1950-жылы тууылған, Шамшетова Жақсыбийке, 1956-жылы тууылған, Жайхун көшеси, №42-жайда турады, Шамшетов Муратбай 1973-жылы тууылған, Шоманай дийхан фермер хожалығында турады. Әжинияздың иниси Мәмбетнияздан өнип өскен Ещанов Зийнатдин, Ещанов Сражатдин қуулығы, бурынғы Муўсаев, хәзирги «Сарманбай көл» ауыл пухаралар жыйыны орайында турады.

Қанлы көлде дәрбент жолдың бойында баратырғанда жолдың шеп жағасында Қанлы көл пухаралар жыйынында Қазақбаевлар Мурат Мақсет, Амангүл, Орынүл, Абатбай, Байрамгүл, Нурлымурат, Гулсаралар турады. Қоңырат районы Сүүенли ауыл пухаралар жыйынында Тәжибаев Тенелбай, Утемуратова Улбосын, Утемуратов Оралбайлар турады.

Қоңырат районы гене қаласында Турсынбайдың баллары Дәрьябай, Полат, Сабит, Әжинияз, Рахат, Фурхат, Гүләсен, Гүлбахар, Гулхан, Гүлжәхән, Гүлчехра, Гүлжәмийла деген урпақлары жасайды. Нөкис қаласында Махсудова Тамара Карловна 21-киши район жайында 2 б, №35 үйде жасайды. Утемуратова Анар Нөкис қаласы «Бозауыл», «Алтын таң» көшеси, № 20-жайда жасайды.

Жуўмақлап айтқанда бүгинги күни Әжинияз бабамыздың әуладлары хаққындағы хронологиялық шежиреси керек еди. Себеби, Президентимиздин Әжинияз шайырдың 200 жыллығын белгилеу хаққындағы қарары шықты. Оның бәнтлеринде көрсетилгениндей, шайырдың өмири хәм дәретиушилигин үйрениу арқалы кең жәмийетшиликке үгит-нәсиятлау, сол арқалы келешек әуладты мәдени, руўхый кәмилликке тәрбиялаудағы орны хәм әхмийетлигин түсиндириу бүгинги күннің баслы мәселелеринин бири. Соның ушын бизин бул мақаламыз да усы бүгинги күн тәртибиндеги мәселеге жуўап береді деп ойлаймыз.

ӘДЕБИЯТЛАР

1. Пахрадинов Ә. Әжинияз шайырдың көркемлик дүньясы. – Нөкис, «Қарақалпақстан», 2014.
2. Байниязов Қ. Қосықтың күши. – Нөкис, «Қарақалпақстан», 1977.
3. Дәўқараев Н. Шығармаларының толық жыйнағы 3-том. - Нөкис, «Қарақалпақстан», 1977.
5. «Жас Ленинши» газетасы, 1969, 15-август, № 65 (4045).
6. Газета «Советская Каракалпакия», 1975, 16-августа, № 164 (11410).